

kontinuiteto med I. in X. stoletjem. Seveda ta kontinuiteta verjetno tudi obstoja, toda ne pri Slovanih, temveč tam, od koder so Slovani dobili neposredno pobudo za izdelovanje takšnih objektov. Ker pa tudi takšni obstojajo, bo prva naloga ugotoviti, od kod so bili importirani. Tako bomo pa dobili čvrst temelj, kje naj iščemo njih prejšnji izvor.

J. Korošec

Jovan Kovačević: Prilozi rešavanju postanka i razvoja južnoslovenskog zlatarstva i zlatarskih proizvoda u ranom srednjem veku (Istoriski glasnik, Organ Istoriskog društva NR Srbije, 3—4, 1950, str. 3—84, tekst s francoskim povzetkom 49—50, risbe 51—84).

Vprašanje pojava in razvoja zlatarstva v zgodnjem srednjem veku v Jugoslaviji je med najbolj zanimivimi in doslej se ga je vsaj mimogrede, bodisi neposredno ali pa posredno, dotaknilo že večje število delavcev na polju staroslovenske arheologije. Sedaj je ponovno načel to pomembno vprašanje avtor v zgornji razpravi, ki je vsebinsko razdeljena na nekaj delov. V »uvodu« precej obširno razpravlja o terminologiji, omejuje se pa le na uporabo terminov »starohrvatski in starosrbski«, ki so se udomačili v naši literaturi. Končni sklep avtorja v tem vprašanju je: predmeti materialne kulture, ki bi se mogli imenovati »staro ali pa »proto« hrvatski, srbski, itd. morajo biti starejši od definitivne razčlenitve družbe na razrede, dalje morajo biti razširjeni samo na teritoriju, na katerem živi eno plemo in morajo biti izdelani od pripadnikov plemena, na čigar področju so se našli. V I. oddelku prehaja avtor na vprašanje nastanka zlatarske obrti. Na temelju pisanih virov in mnenja raznih avtorjev prehaja avtor razprave nato k polemiki s Karamanom, kjer skuša pobijati Karamanovo naziranje, ki je postavil začetke zlatarstva v IX.—X. stoletje, medtem ko se avtor sam sklada z naziranjem Račkega in Niederla. V zvezi s tem prehaja avtor tudi na vprašanje pripadnosti keszthelyske kulturne skupine, ki jo pripisuje v glavnem Avarom (str. 8). V tem oddelku se dotika avtor tudi vprašanja zveze med ilirsko in slovansko kulturo v Jugoslaviji, kjer navaja celo vrsto baje sorodnih momentov(?). Iz vsega bi bilo možno napraviti sklep, ki ga tu avtor ni jasno formuliral. Tako: da imajo mnogi slovanski objekti svoj izvor v ilirski kulturi VI.—IV. stoletja pred n. e. Zlatarska obrt pri Južnih Slovanih začenja šele po X. stoletju, prej pa moramo vse take objekte pripisati domači delavnosti. Keszthelysko kulturno skupino moramo pripisati Avarom, čeprav so posamezne objekte lahko uporabljali tudi Slovani. To bi utegnili biti vsi glavni sklepi, kar jih je mogoče izluščiti iz dokaj nesrečno povezanih posameznih odstavkov, kjer avtor od avaroslovenske kulture prehaja na ilirsko, takoj pa zopet na XI. stoletje itd. V II. oddelku prinaša avtor kataloški popis lokalitet in predmetov, vendar se je omejil le na objekte dalmatinske kulturne skupine in njih razširjenost tudi izven ožjih meja Dalmacije, medtem ko za uhan z jagodami prinaša tudi lokalitete v Rusiji, Srednji Evropi itd. Uhan z jagodami mu je v vsem tem oddelku tudi glavni objekt, zaradi česar poleg uhana z rozetami prinaša ves njegov popis, medtem ko mu služijo drugi objekti samo včasih mimogrede za datacijo.

V III. oddelku objavlja nekaj etnografskega gradiva, a v IV. nekaj gradiva na likovnih predstavah srednjega veka. Toda tudi v teh oddelkih se drži le uhana z jagodami. V V. oddelku govori o teritorialni razširjenosti uhana z jagodami in uhana z rozetami. V VII. (VI. oddelek v razpravi manjka) oddelku podaja avtor svoje kronološke sklepe, ter navaja, da so se uhani z jagodami uporabljali od XI. do XV. stoletja in da jih pred tem ni bilo. V zadnjem, VIII. oddelku pa avtor le sklepa, da se gradivo, ki ga je podal, ne more imenovati starohrvatsko glede na njegovo že v uvodoma podano definicijo in da starohrvatska oziroma dalmatinska kulturna skupina ne obstoji, temveč je naloga nadaljnega raziskovanja, da ugotovi, kakšen nakit so uporabljali v Dalmaciji od VIII.—X. stoletja.

Razprava bi imela veliko večji znanstveni pomen, če bi bila napisana v nekoliko manj polemičnem tonu, ki se vleče skozi vse oddelke. Glavna ost je obrnjena proti Karamanu in njegovim sklepom, ki jih je postavil za dalmatinsko-hrvatsko kulturno skupino. Karaman je pa kljub raznim avtorjevim napadom le bil tisti, ki je največ storil v staroslovanski arheologiji Jugoslavije in je bil tudi tisti, ki se je dolgo časa edini ukvarjal s tem obdobjem. Nesporno bo treba sčasoma mnoge njegove teze izpopolniti ali pa celo spremeniti, vendar so v času, ko jih je postavil spričo gradiva s katerim je razpolagal, povsem ustrezale stanju tedanje znanosti. Nikakor pa tega ne moremo trditi o raznih avtorjevih tezah in sklepih. Mislim, da bi avtor veliko več dosegel s svojo razpravo, ako ne bi tako očitno zašel v polemični ton in pobijanje Karamanovega, še danes v mnogih primerih zelo dobro utemeljenega gledišča, z nekakšnimi lastnimi, nedokazanimi in tudi napačnimi hipotezami. Kakor je razpravi na škodo način podajanja, tako tudi naslov ne ustreza vsebini razprave. Avtor ni dal nikakršnih prilogov »reševanju postanka i razvoju južnoslovenskog zlatarstva i zlatarskih proizvoda u ranom Srednjem veku«. Razen enega oddelka »O postanku zlatarskog zanata« (str. 5—10), kjer se spušča v polemiko s Karamanovo tezo, ki pravi, da je zlatarstvo začelo že poprej kakor so pa trdili Rački in Niederle, kjer se nadalje spušča v polemiko s Karamanovo tezo o keszthelyski kulturi in kjer nato išče analogije za posamezne slovanske objekte v ilirski materialni kulturi, se avtor nikjer več ne dotika vprašanja začetkov in razvoja zlatarstva v Jugoslaviji. Rdeča nit, ki se vleče skozi celo razpravo pa je, ali obstoja dalmatinska kulturna skupina ali ne. Avtorjev namen je bil, da izključi to kulturno skupino kot samostojno in da posamezne objekte datira v kasnejši čas, kakor so jih doslej datirali. Mislim, da bi temu primeren moral biti tudi naslov, ker je avtor v razpravi zasledoval popolnoma drug cilj, kakor ga je navedel v naslovu. Kljub tej rdeči niti so pa posamezni oddelki v razpravi med seboj zelo slabo povezani, ker preskakuje avtor z enega predmeta na drugega.

Ako izpustimo vse negativne momente v tej razpravi, ostanejo tudi nekatere dobre strani in tudi koristni odstavki. Med najboljše spada vse-kakor katalog materiala ki sicer ni popolen, a nam vendar le podaja izredno zanimivo podobo. K sreči avtor ne navaja vedno le uhana z jagodami, ki mu predstavlja glavni problem, temveč navaja pri večini najdišč tudi celotni

material, kolikor ga je mogel zbrati, največ po literaturi, a za Srbijo in Vojvodino tudi po muzejih. Poleg kataloga je v razpravi tudi nekaj prav umestnih vprašanj, najsi je na ta vprašanja avtor podal zadovoljiv odgovor ali ne.

V zadnjem času se nekako množijo razprave, obravnavajoče staroslovansko obdobje, ki prinašajo vedno skoraj enake trditve, zgrajene na napačnih temeljih. Tudi naš avtor je napisal že druge razprave, v katerih prinaša vedno ene in iste nedokumentirane teze. Verjetno v veri, da je njegovo gledišče točno, jih je prevzel tudi v svojo novo razpravo, ni pa ponovno kontroliral to svoje gledišče. Že na raznih mestih sem opozoril na nepravilnost mnogih takšnih in podobnih gledišč, kljub temu bom to storil še enkrat, zadnjič. Predno pa se spustim v navajanje napačno postavljenih trditve in na nekatere druge pomanjkljivosti, se moram dotakniti tudi gledišča, ki ga zavzema avtor glede na izraza »starohrvatski in starosrbski«. Avtor je bil gotovo upravičen zastaviti to vprašanje, predvsem kedaj se smejo uporabiti izrazi, ki označujejo tudi etnično pripadnost predmetov materialne kulture. Vprašati pa moramo tudi, kedaj so začeli uporabljati takšne izraze? Skoraj vsi so nastali tedaj ko so se posamezni narodi še bojevali za svojo kulturno in politično samostojnost. Tako bi s tega gledišča imeli tudi nekakšno pravico obstanka. To je nemara upošteval tudi avtor, ki sicer ne terja popolno izključitev takih izrazov, vendar pa jim postavlja neke meje. Glavna njegova zahteva je, da mora biti predmet, ki bi se lahko imenoval »staro ali proto« srbski, hrvatski, starejši od definitivne razčlenitve družbe na razrede, da mora biti razširjen samo na teritoriju, kjer neko pleme prebiva in da mora biti izdelan od predstavnikov tega plemena. Avtorjeva trditev, da izgube predmeti materialne kulture etnični pečat po razčlenitvi družbe na razrede, je samo deloma točna. Fevdalec res da ne uporablja predmete po okusu in običajih svojega naroda in svojega kraja, temveč po okusu svojega razreda. Toda takšnih fevdalnih objektov imamo bore malo. Naloga arheologije pa ni le, da raziskuje kulturo fevdalca to je predmete, ki jih je on uporabljal. Res je tudi, da vplivajo takšni fevdalni predmeti včasih na izdelavo predmetov nefevdalcev. Toda to se dogaja sčasoma, najbolj v mestih in šele potem tudi na deželi. S tega gledišča mislim, da ta del avtorjevega sklepa ni povsem točno formuliran. Avtorjeva zahteva pa, da naj bo predmet razširjen samo na področju nekega plemena, je pa nevzdržna. V resnici takšnih objektov ni ali pa skoraj ni. Avtor sicer navaja kot primer S obroček, izdelan iz pločevine, razširjen na Poljskem, toda če nekoliko pobliže razmotrimo ta primer, vidimo, da ga pravzaprav ne bi smeli uporabiti. Avtor pozablja, da je ta obroček mlajši od X. stoletja, s tem pa je navzkriž s svojo prvo zahtevo. Poleg tega pa ni nikjer dokazano, da so ga uporabljali res le Staropoljaki, ker je obroček razširjen tudi po Šleziji in že tudi s tem izgubi pravico do svojega naziva. Še manj je pa sprejemljiva avtorjeva zahteva, da mora biti predmet izdelan samo od pripadnika plemena, na čigar področju je razširjen. Nesporno je, da importirani tuji predmeti ne štejejo. Toda od kod dobiti dokaz, da je kak predmet izdelal prav domači delavec, ne pa morda pripadnik sosednega

plemena? S to je pa povezana še druga avtorjeva zahteva, namreč da: »Predmet se može smatrati staro ili protosrbskim samo onda kad ima onakav oblik kakav je bio kad su ga Srbi prvi put upotrebili.« (str. 4 in sl.). S tem so seveda vse nadaljnje razvojne stopnje, četudi bi ustrezale drugim avtorjevim zahtevam, izključene od takšnega naziva. Vendar pa bi tu bilo potrebno zastaviti drugo, bolj umestno vprašanje: kdaj so se namreč Slovani začeli v Jugoslaviji zavestno deliti na plemena in kdaj imamo tudi v Jugoslaviji točno diferenciacijo, ki jo je zavestno uporabljalo ljudstvo in kdaj so obstojale že tako velike razlike, da smemo govoriti o plemenskih razločkih. Sam n. pr. zagovarjam povsem drugo gledišče, ki ga sicer nikomur ne vsiljujem, a ga tu navajam le v ilustracijo. Skoraj do razčlenitve družbe na razrede so bile etnične razlike med slovanskimi plemeni v Jugoslaviji še tako majhne, da celo to obdobje mirno lahko imenujemo »staroslovansko« periodo. Šele nato bi smeli uporabljati tudi ožjo etnično pripadnost. V glavnem se držim tega svojega gledišča, vendar pa nikomur ne zamerim, ako iz kakršnega koli vzroka uporablja izraze, ki označujejo že pred X. stoletjem ožjo etnično pripadnost. Tudi takšni izrazi se bodo namreč sčasoma sami po sebi spremenili. Toda argumentov in predlogov, ki jih prinaša avtor, kdaj bi bilo mogoče uporabiti tak izraz ali ne, ne morem sprejeti, ker so napačno postavljeni in tudi napačno formulirani ter se pobijajo tudi sami. Ako se ozremo na celo avtorjevo dokazno gradivo, bi bila veliko krajša in tudi primernejša definicija, da se takšni izrazi sploh ne morejo ali pa ne smejo uporabljati, ker v resnici nimamo nobenega objekta, ki bi ustrezal vsem avtorjevim zahtevam in so zatorej vsi taki izrazi iluzorni. Seveda je prav tako iluzorno danes zahtevati, da se takšni izrazi popolnoma izključijo povsod (mišljena je prav tako Srednja Evropa, Rusija itd.) le na željo posameznika. Vpoštovati moramo namreč, da pogosto razne definicije ne pomagajo veliko, temveč čas in razvoj.

Pri vprašanju začetka zlatarske obrti v Jugoslaviji, uvršča avtor ta začetek v XI. stoletje, kot staro in solidno mnenje, kakor se sam izraža, kajti postavila sta ga Rački in Niederle. Poleg zgodovinskih virov bi se avtor rad oprl tudi na arheološke. Njegov zaključek je, da pred belobrdsko in köttlaško kulturno skupino zlatarska obrt v Jugoslaviji pri Slovanih ne obstoji, pač pa le tako imenovana delavnost (str. 10). Po avtorju spada tudi keszthelyska skupina v skupino domače delavnosti, ker imajo n. pr. zapone keszthelyske skupine neprešteto vrsto variant ter mnogo večjo svobodo pri izdelovanju. Nemara tu avtor napačno formulira izraz in pojem obrti sploh. Za obrtno izdelovanje ima poleg tako imenovanih mestno obrtnih izdelkov le še izdelavo in razmnoževanje šabloniziranih tipov nakita. Tako naziranje je povsem napačno. Tudi podeželski zlatarji-kovači, kakor jih pravilno imenuje avtor, spadajo v skupino obrtnikov. Seveda je pa utegnila biti tehnična izdelava različna. Nikakor ne bi mogel zato trditi, da bi kljub precejšnjim razločkom in pisanosti objektov mogli pripisati objekte keszthelyske ali pa celo starejše martinovske materialne kulture samó domači delavnosti. Pri teh vprašanjih nikakor ne smemo vpoštovati le eno vrsto nakita, kakor to dela avtor, temveč vse izdelke, pa naj predstavljajo nakit ali pa praktično

uporabne predmete, vštevši keramiko. V okviru vseh takih izdelkov pa bo videl tudi avtor, da tudi nakita, obsegajočega razne uhane, spone, jezičke pasic, okove, zapone ni mogel izdelovati vsak posameznik zase. Saj moramo računati že v halštatskem in latenskem obdobju tudi na obrtno, ne samo na domače izdelke. Kar se tega tiče, naj bi upošteval avtor tudi mnenja drugih avtorjev, ki so precej raziskovali tudi to vprašanje (Ribakov, J. Werner, Eisner, Poulik, Kostrzewski in drugi). Avtor pa uporablja le Niederla in sicer celo eno njegovih starejših del. Toda čeprav je Niederle storil doslej morda največ za slovansko arheologijo, je vendar treba danes z razvojem arheologije izpopolniti že mnogo njegovih mnenj. Iz raznih vzrokov, ki jih tu ne bom navajal, ker so lahko vsakemu, kdor dela na slovanski arheologiji, že znani, nikakor ni mogoče sprejeti avtorjevo tezo, to je da imamo pri Južnih Slovanih opraviti z zlatarsko obrtjo šele v köttlaški in belobrdski kulturni skupini.

Avtor relativno precej obširno razpravlja o etnični pripadnosti keszthelyske kulturne skupine. Pri tem prihaja do sklepa, da keszthelyske arheološke skupine v celoti ne moremo uvrstiti med izdelke slovanskega zlatarstva (str. 9). Zgodovinski viri, pomanjkanje živalskega stila v današnji »folklori« in pa naključje, da se izven avarske države nahaja samo v Dalmaciji keszthelyski material, mu potrjuje tezo, da so bili Avari glavni nosilci keszthelyske skupine (str. 8). Da pripadajo vsi izdelki keszthelyske, oziroma avaro-slovanske kulturne skupine samo Slovanom, tega ni še nihče nikdar nikjer trdil. Keramični izdelki, okrašeni z valovnico, na katere se sklicuje Karaman, češ da so v avaro-slovanski skupini, tudi v resnici pripadajo Slovanom, čeprav avtor dvomi o pravilnosti tega naziranja. Toda zanikati Slovanom skoraj popolnoma delež pri izdelovanju objektov materialne kulture v tej skupini, kakor to dela avtor, je danes nekoliko drzno, oziroma nekoliko zastarelo. Avtorju menda niso znana gledišča Schranila, Eisnerja, Niederleja, Poulika, Budimskega-Krička in dr. Avtor tudi ne vé, da je bil živalski stil Slovanom znan že pred avaro-slovansko kulturno skupino. Tako ga imamo v martinovski kulturi. Ne bom trdil, da je živalski stil keszthelyske kulture isti, kakor so ga mogli Slovani prinesiti s seboj. Toda čeprav je živalski stil v slovanskih kulturah v glavnem nekaj tujega, so ga vendarle sprejeli in tudi uporabljali. Njegove ostanke imamo tudi še v köttlaški kulturni skupini. Nekoliko je čudna avtorjeva definicija, ko pravi, da »životinjski stil u svakom slučaju, nije bio u potpunosti ovladao slovenskim folklorom toga vremena jer slovenski zlatari nisu isključivo primili na sebe izradu keszthelyskog nakita«. Že pri tej nejasni formulaciji je težko razpravljati dalje. Poleg tega pa sledijo tej definiciji še druge, mnogo bolj porazne, dokaj sorodne mnenju madžarskih arheologov, ki tudi belobrdsko kulturo zanikajo Slovanom, ker je njihov namen ovreči obstoj Slovanov v Panonski ravnini. Avtor sicer te želje ni imel, toda nezadostno dokumentirane in prav slabo postavljene izjave v njegovem gledišču lahko samo povečajo že tako precejšnjo zmedo.

Zanimivo je tudi avtorjevo mnenje, da valovnica na keramiki ne more etnično opredeliti pripadnost keszthelyske kulture. To je povsem točno. In

to tudi nihče ni trdil (avtor sicer citira Karamana, vendar ga ni razumel). Točno je tudi, da je valovnica že na keramiki kasne antike. Je pa še tudi na drugih mestih. Vendar pa je precejšnja razlika tako v izdelavi, fakturi in obliki tistih posod, na katerih se pojavlja valovnica med kasnoantičnimi in slovanskimi najdbami. Zato je res, da keramika v keszthelyski kulturni skupini ne more rešiti vprašanja cele skupine, pač pa lahko reši vprašanje pripadnosti groba, v katerem je najdena. Avtor tudi pri tem vprašanju samo na splošno teoretizira, ne poglobi se pa v vsebino problema in materiala.

Posebna avtorjeva značilnost pa je v povezovanju Ilirov oziroma ilirskega materiala s slovanskim, povezovanje, ki ga je uporabil tudi že drugod. Poglejmo nekatere primere: »S-naušnica se javlja i kod Ilira na nekropoli na Glasincu.« (str. 8). »Ogrlice od uvijene žice — torques, javljaju se takodje na ilirskim nekropolama, n. pr. Jezerine, isto kao i u oblasti dakogetske kulture. Ove pak ogrlice naročito su česte u belobrdskoj arheološkoj grupi.« »Naušnice sa dugmastim završetkom, koje su veoma česte u ketlaškoj i belobrdskoj grupi nadjene su na ilirskim nalazištima u Donjoj Dolini i Glasincu — lokalitet Podpečine.« Itd. Ni mi znano, kako je prišel avtor do teh objektov, ker mi niso znani nikjer v ilirski kulturi. S-obročki se pri Slovanih javljajo že zelo kasno. Pri Ilirih kakor tudi v antiki mi pa niso znani nikjer. Ogrlice, iz köttlaške in belobrdske kulturne skupine razen imena nimajo nič skupnega, ne glede na tehnično delo, ne po obliki, ne po načinu pritrjevanja, z ilirskimi torquesi. Tudi obročkov, verjetno s stožci na konceh, posebno razširjenih v köttlaški kulturni skupini, ni nikjer v ilirski materialni kulturi, vsaj meni doslej niso bili nikdar znani. Itd. Mislim, da bi bilo pri tako važnem problemu in dokazovanju nujno potrebno, poznati vsaj površno material, ki ga uporabljaj, ne pa enostavno naštevati kakršne koli objekte, ki med seboj nimajo niti po obliki nobene sorodnosti. Avtorjeva želja je bila pač, da nekako nasilno dokaže, da so Slovani pri svojem prihodu na Balkan prevzeli od Ilirov mnoge oblike nakita, tehniko dela itd. Najbolj čudno pa je, da ne gleda na nikakršno kontinuiteto. Ilirski objekti, ki jih avtor našteva, spadajo nekako v VI. do III. stoletje pred n. e. Slovanski pa spet pripadajo času X. stoletja n. e. Toda to avtorja niti malo ne moti poleg tega, da niti sorodnosti v oblikah ni in da jih nikdar ni bilo.

V kataloškem delu navaja avtor lokalitete z grobim popisom najdenih predmetov, ter jih tipološko razvršča. Pri tem daje mnogim predmetom, posebno uhanom z jagodami, posebna imena, kakor n. pr. uhan spaskega tipa, uhan kijevskega tipa, uhan kuturgurskega tipa, uhan zgodnje belobrdskega tipa, uhan despotovačkega tipa, uhan češkega tipa, uhan biskupskega tipa, uhan polovečkega tipa itd. Nazive, ki jih je avtor sedaj uporabil, bi vsekakor moral razložiti, tega pa ni storil, čeprav so sedaj prvič uporabljeni v jugoslovanski literaturi, mnogi pa tudi prvič v arheologiji sploh. Sicer je pa treba tudi postaviti vprašanje, ali je umestno uporabljati takšne nazive, ki kažejo že sami po sebi na nekakšno rahlo povezavo, ki ni niti dokazana. Predvsem so tu vzeti uhani po ruskih najdiščih, od katerih pa naši kljub vsej sorodnosti niso odvisni, čeprav bi avtor v nadaljnjem delu svoje razprave rad dakazal. Toda najsi so nazivi kakršni koli že, je treba

tipološko točno označiti obliko in vzrok, zakaj jih tako označujemo, posebno še, ako so ti nazivi novi. Dobro bi bilo načeti tudi vprašanje uhanov kurgurskega, zgodnje belobrdskega, češkega, bolgarskega, orhomenoskega in dr. tipov, ki ne ustrezajo vedno nazivu, a je kazno, da jih želi avtor povezati bodisi s tistimi kulturami, bodisi vsaj s tistimi pokrajinami. To se posebno vidi v oddelku, kjer navaja avtor »teritorialnu razprostranjenost pojedinih tipova« in kjer navaja najdišča posameznih tipov cele Evrope. Zanimivo pa je, da niti en tip ne označuje kot »dalmatinski«, čeprav bi za to imel vso pravico. Sorodne ali celo identične oblike nesporno res obstojajo včasih na geografsko zelo oddaljenih področjih. Seveda pa s tem še ne moremo trditi, da so takšni uhani istega izvora ali pa da je bilo nekje skupno središče, iz katerega so se širili. To je posebno jasno vidno pri uhanih z jagodami, ki imajo nekaj glavnih žarišč, okoli katerih se nato dalje razvijajo in širijo. Da pri tem nastajajo včasih tudi povsem iste oblike na isti podlagi je povsem razumljivo in celo neizbežno. Kljub temu pa obstojajo med njimi le tipološki različki, ki so razumljivi samo v okviru posameznega ožjega žarišča.

Avtor skuša tudi datirati uhane z jagodami z raznih lokalitet. Glavno oporo mu dajejo najdbe, ki so datirane z novci. Kjer pa ni novcev, se oprijemlje tudi drugih momentov. Tako datira uhane z jagodami iz Lišana na enem mestu po belobrdskem privesku v čas od X.—XII. stoletja (str. 47), na drugem pa zopet isti uhan na isti podlagi od IX.—XIII. stoletja (str. 15). Uhan iz Mravincev, ki so ga našli z S-obročkom, naj bi bil po avtorju mlajši, ker trdi, da se S-obročki javljajo šele od X. stoletja. Zanimiva je tudi avtorjeva trditev na drugem mestu, ko pravi, da se celo grobišče v Mravincih ne more datirati pred X. stoletje, ako je ta S-obroček res najden v grobu. Podobno izvaja tudi druge datacije, ki pa niso vedno zanesljive, medtem ko so včasih celo nerazumljive. Že njegova trditev, da mora biti grobišče v Mravincih zaradi S-obročka iz časa po X. stoletju, je nekoliko čudna. Avtor bi smel trditi to le za grob, v katerem je najden tale S-obroček, ne pa za celo grobišče. Dalje tudi ni točna njegova trditev, da se S-obročki javljajo šele od X. stoletja (str. 48). Nasprotno, danes smemo trditi le, da so bili S-obročki v X. in XI. stoletju med Slovani najbolj razširjeni. Znani so pa tudi že iz zgodnejših časov. Avtor datira dalje spaski tip uhanov, najdenih v Spasku v Rusiji, na temelju zapestnice v Dragiževu pri Trnovu v Bolgariji. Ne glede na geografsko oddaljenost, kjer danes nimamo terenske kontinuitete pa je treba vpoštevati tudi čisto tipološke posebnosti, na temelju katerih nikakor ne moremo vseh uhanov spaskega tipa kratkomalo datirati v XIII. stoletje. Rezultat vseh teh tako datiranih uhanov vabi avtorja k trditvi, da uhani z jagodami lahko datiramo od XI.—XV. stoletja in da jih pred tem časom ni. Nesporno je, da se posamezni uhani, oziramo včasih celo tipi, javljajo tudi še v XIV. in morda celo v XV. stoletju. Zato imamo dovolj dokazov. Manjkajo nam pa vsakršni dokazi, da jih pred XI. stoletjem ni. Avtor je tu zagrešil načelno napako, ko je skušal vedno izbrati za svojo trditev tisti material, ki je mlajšega datuma, ni se pa dotaknil vprašanja najstarejših najdb in najstarejših tipov. Pri tem je šel preko splošnih ekonomskih in družbenih momentov, posebno v vprašanju grobišč, ki so prav

tako nadvse pomembni in ki jih posebno pri dataciji ne smemo puščati v nemar. Upoštevati bi pa moral tudi druge momente in druge datacije uhanov z jagodami tako v Srednji Evropi (Poulik, Červinka in dr.), ki bi mu mogle pojasniti mnoge momente. Nikjer ne vidim po avtorjevem dokazovanju vzroka, da teh uhanov z jagodami v Dalmaciji niso uporabljali že v X. in morda tudi na koncu IX. stoletja. Nasprotno pa več kot eno dejstvo govori v prid tega in bo to tudi avtorju jasno, ko bo prekontroliral vse zadevne momente in objekte.

Ostane še končni avtorjev sklep, ki črta dalmatinsko-hrvatsko skupino, ker se večina v avtorjevem članku popisanih objektov, t. j. uhanov z jagodami in uhanov z rozetami, ne more imenovati glede na njegovo definicijo »staro in proto«, starohrvatsko. Ti objekti po avtorju niso starejši od X. stoletja in niso razširjeni le na teritoriju hrvatske predfevdalne države. Sodi, da so Slovani na tem področju v VIII.—X. stoletju imeli drugo kulturo in nakit druge vrste. Ne glede na avtorjevo mnenje, ali ima ta kultura pravico do naziva »starohrvatska ali protohrvatska«, ko je v literaturi v glavnem v rabi izraz dalmatinsko-hrvatska skupina, je dokaj drzna njegova poteza, da preprosto izloči neko skupino samo zaradi tega, ker po njegovem mnenju pred XI. stoletjem ni uhanov z jagodami in ker so uhani z jagodami tudi drugod, ne samo v Dalmaciji. Da so sorodni uhani tudi v Rusiji, na Češkem in v drugih krajih, je bilo že velikokrat omenjeno v literaturi in to omenja tudi Karaman. Pač pa teh primerov doslej niso povezovali tako, kakor jih povezuje avtor. Pri sedaj nastali problematiki okoli obstoja dalmatinske kulturne skupine je vsekakor potrebno zajeti tudi vprašanje začetka belobrdske in köttlaške kulturne skupine. Ako postavimo začetek teh dveh skupin na začetek X. in pod konec IX. stoletja in njen polni razvoj od sredine X. in v XI. stoletje, potem ne vidim vzroka, čemu bi naenkrat negirali neko skupino, ki spada časovno v isto razdobje. Sicer res ni verjetno, da bi danes znana dalmatinska grobišča pripadala VIII. in IX. stoletju. Morda sodijo nekatera pod konec IX. stoletja, a ne vsa. Kakor sem pa že poprej omenil, je bil uhan z jagodami v rabi tudi že v X. stoletju, ako se sklicujem na srednjeevropski material in na indicije v domačem materialu. Povezovanje dalmatinskih uhanov z ruskimi in drugimi se mi pa v obliki, kakor to dela avtor, zdi popolnoma neupravičeno. Avtor bi moral prvenstveno vpoštevati razna žarišča in pa tipološko podkrepiti popolno identičnost, čeprav pri takšnih oddaljenostih tudi ta ni merodajna. Prav tako bi bilo nujno potrebno izvesti točno datacijo vseh najdišč, ne pa skati in datirati najdišča le po najmlajših elementih. Ako poleg tega upoštevamo še, da se javljajo v Panonski ravnini in Slavoniji takšni uhani le sporadično, mnogokrat celo kot import, potem nastaja velikanska praznina, ki jo tudi posamezni primeri iz Bolgarije in Srbije (v Srbiji v glavnem le slučajno najdeni primeri brez podatkov, pogosto brez lokalitete in tudi nepublicirani) ne morejo izpolniti tako, da bi smeli računati z neko tesnejšo povezavo, import, vpliv itd., ki bi dovoljevala, da imamo te objekte za eno in isto. Verjetno je pobuda za izdelavo uhanov z jagodami izšla iz enega in istega centra, toda njih daljni razvoj moramo deliti na lokalna središča. Avtor

uporablja poleg tega za negiranje ene cele skupine en sam tip uhana, medtem ko pušča vse drugo v nemar. Za njega niso pomembna niti grobišča, niti grobovi, niti način pokopov, niti arhitektura, niti drugi objekti, bodisi vsakdanje ali pa umetniške uporabe. Tudi belobrdska skupina potemtakem nima pravice obstoja kot samostojna skupina, saj so S- obročki last vseh Slovanov, belobrdski uhan je tudi v Dalmaciji, srednji Evropi, na vzhodnoalpskem območju, v Srbiji, keramika je prav tako povsod, mnoge zapeljivice bi imele analogije tudi celo v Rusiji, itd. Tako je pač z vsako skupino. Ni je pa nobene, ki bi imela izdelke materialne kulture takšne oblike, ki so lastni le njej.

Z gledišča današnje arheološke znanosti za sedaj še nimamo nikakršnega elementa, da bi mogli črtati dalmatinsko kulturno skupino, kakor tudi nimamo nobenega dokaza, da v X. stoletju in na koncu IX. še ni obstojala v isti podobi, kakor jo danes poznamo. Avtorjevi protidokazi so pogosto labilni, mnogokrat pa nedosledno izbrani, ne glede na pomanjkljive in vnaprej postavljene definicije, ki naj bi šle njemu v prid.

J. Korošec

Prof. dr. Balduin Saria, Poetovio. V PWRE XXI, str. 1167 do 1184. V XXI zvezku Pauly-Kroll-Zieglerjeve realne enciklopedije je napisal prof. B. Saria članek, ki govori o našem Ptujju v antiki. V uvodu navaja podatke o imenu in glavne vire, kakor tudi literaturo, ki jo na koncu članka izpopolni z razpravami, ki so izšle šele po vojni. Poleg Koroščevega začasnega poročila o izkopavanju na Ptujskem gradu leta 1946 omenja še Klemenčevo razpravo o tamkajšnjih kasnoantičnih najdbah. Navaja Koroščevo knjigo o staroslovanskem grobišču, dalje njegovo knjigo o staroslovanskem svetišču. Pač pa ni poznal Koroščeve »Predzgodovinske naselbine na Ptujskem gradu«, ki je izšla šele leta 1951. Navaja več ali manj posrečeni članek ing. Djure Boškovića o starokrščanski baziliki na tem gradu, kakor tudi o rimskem vodovodu na levem bregu reke Drave, ki sta ga izkopala in publicirala šele leta 1950 v Arheološkem Vestniku I. str. 204 sqq. S. Pahič in J. Šašel.

Pri opisu položaja antičnega Ptujja omenja Saria, da je reka Drava na desnem bregu odnesla velik del antičnega naselja, kakor tudi legijsko taborišče, ki ga je šele on odkril leta 1936 s pomočjo vodovoda. Rimska naselbina je bila na obeh bregovih Drave, čez katero je v rimskem času gotovo vodil kameniti most, ki ga je leta 1913 ugotovil V. Skrabar in čigar zgradbo z vso verjetnostjo pripisuje cesarju Hadrijanu. Mesto je bilo zelo veliko in je segalo proti severu do Grajene, a posamezne rimske vile so ležale še celo severneje.

Mesto se ima zahvaliti za svoj nastanek in velik razvoj predvsem svojemu položaju ob vseh važnih, križajočih se prometnih žilah. Prastara Jantarska cesta iz Karnunta proti Akvileji vodi tukaj čez reko Dravo, ki je bila tudi takrat plovna. Iz Ptujja samega so vodile v rimskem času različne ceste na vse strani: proti Sisciji, proti Mursi je vodila ob Dravi, proti Celeji, proti Savariji itd. Ob vseh cestah so našli nekropole.